

Kuzey Irak Hurmal İlçesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları

Ottoman Period Tombstones in the Hurmal District of Northern Iraq

Ömer EROĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 08.07.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 18.08.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: Hurmal İlçesi, Irak'ın Halepçe iline bağlı, Kuzey Irak'ın doğusunda yer alan, tarihi ve kültürel açıdan zengin bir yerleşimdir. Antik dönemlerden Osmanlı'ya kadar birçok medeniyetin egemenliğinde kalmış, bu süreçte farklı isimlerle anılmıştır. Osmanlı arşivlerinde "Tula Anber" olarak kaydedilen Hurmal, zamanla yaşanan kültürel ve dilsel değişimlerle bugünkü adını almıştır. İran sınırına yakın, Zagros Dağları'nın batısında, stratejik öneme sahip dağlık bir bölgede yer alır. Bu coğrafi konumu, Hurmal'ı hem askeri hem de kültürel açıdan önemli bir merkez haline getirmiştir. Hurmal Ulu Camii, Ebu Şemaman, Şeyh Süleyman ve Baba Navs mezarlıkları, bölgenin zengin kültürel mirasının örneklerindendir. Bu mezarlardaki Arapça ve Farsça kitabeler, çeşitli hat türleriyle işlenmiş olup, mezar taşları üzerinden toplumsal statü ve dini kimlik hakkında önemli bilgiler edinilmektedir. Mezarlıkların ayrıntılı belgelenmesi ve korunması, Osmanlı kültürel mirasının gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Sanatları, Hurmal, Halepçe, Kuzey Irak, Osmanlı Dönemi, Mezar Taşları, Kültürel Miras.

&

Abstract: Hurmal District, located in the eastern part of Northern Iraq and affiliated with Iraq's Halabja province, is a settlement rich in historical and cultural heritage. From antiquity onwards, the region has been ruled by various civilizations, including the Medes, Sasanians, Islamic dynasties, and the Ottomans, and has been known by different names throughout history. In Ottoman archives, Hurmal appears as "Tula Anber," a name that gradually evolved into its current form due to cultural and linguistic changes. Geographically, Hurmal is situated in the western foothills of the Zagros Mountains, near the Iranian border, in a strategically important and rugged area. These features have made Hurmal a significant center both militarily and culturally throughout history. The Hurmal Grand Mosque, Ebu Shemaman, Sheikh Suleyman, and Baba Navs cemeteries are tangible reflections of the region's rich cultural heritage. The gravestones in these cemeteries, inscribed in Arabic and Persian using various scripts, offer valuable insights into social status, religious identity, and the historical character of Hurmal. The detailed documentation and preservation of these cemeteries are of great importance for passing Ottoman cultural heritage in Northern Iraq to future generations.

Keywords: Islamic Arts, Hurmal, Halabja, Northern Iraq, Ottoman Period, Gravestones, Cultural Heritage.

Atıf/Cite as: Eroğlu, Ömer. "Kuzey Irak Hurmal İlçesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 532-560. doi: 10.33931/dergiabant.1736298

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ömer Eroğlu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, omer.eroglu@ibu.edu.tr

1. Giriş

Kuzey Irak'ın doğusunda, Halepçe iline bağlı olarak konumlanan Hurmal ilçesi, bölgenin tarihî ve kültürel açıdan en önemli yerleşimlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Derin köklere sahip geçmiş, çok katmanlı kültürel dokusu ve stratejik coğrafi konumu ile Hurmal, tarih boyunca farklı medeniyetlerin ve siyasi yapıların etkisi altında, idari ve kültürel değişimlere sahne olmuştur. Antik çağlardan İslami döneme ve Osmanlı idaresine kadar süren bu süreçte bölge, siyasi, idari ve dini anlamda önemli roller üstlenmiş, bölgesel dinamiklerin şekillenmesinde merkezi bir unsur olmuştur. Hurmal'ın tarihine ilişkin yazılı kaynaklar sınırlı olsa da elimizdeki sözlü kaynaklar, arkeolojik bulgular ve mezar taşı epigrafisi, bu yerleşimin köklü ve çok katmanlı bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Medler, Sasani İmparatorluğu ve İslami dönemlere ait çeşitli bulgular, Hurmal'ın, bölgenin idari ve kültürel merkezlerinden biri olarak öne çıktığını kanıtlamaktadır. Osmanlı idaresi öncesinde "Tula Anber" olarak bilinen bölge, Osmanlı arşivlerinde de bu adla kayıtlara geçmiştir. 16. yüzyıldan itibaren "Tula Anber Kazası" olarak bilinen bu bölge, dönemin Şehrîzor vilayetinin nahiyeleri (malabandi) arasında yer almıştır. 19. yüzyılda idari olarak Süleymaniye Sancağı'na bağlanan Hurmal, 1925 yılına dek nahiye olarak varlığını sürdürmüştür. Günümüzde ise bu yerleşim, ilçe statüsüne sahiptir.

Bölge adının kökenine ilişkin etimolojik yorumlar, Hurmal'ın tarihsel kimliği ve toplumsal belleğiyle yakından ilişkilidir. Medler döneminde "Hurmad" (Medlerin Güneşi) olarak anıldığı rivayet edilen Hurmal'ın, yazılı ve arkeolojik veriler ışığında, Kuzey Irak'taki yerleşim gelenekleri, kültürel çeşitlilik ve mezar taşı sanatı bakımından önemli bir odak noktası olduğu anlaşılmaktadır.

Bu makale, Hurmal ilçesinin tarihsel arka planını, adlandırma süreçlerini ve bölgenin mezar taşı geleneğini arkeolojik, epigrafik ve sanatsal veriler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece Hurmal ve çevresinin hem bölgesel tarih içindeki yerinin hem de kültürel mirasın korunmasında taşıdığı önemin ortaya konulması hedeflenmektedir.

2. Hurmal İlçesi

2.1. Hurmal'ın Coğrafi Konumu

Hurmal (Fotoğraf No: 1), Kuzey Irak'ın doğusunda, İran sınırına yakın bir bölgede, Zagros Dağları'nın batı eteklerinde ve dağlık, engebeli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Kuzeyde Penjwîn, doğuda Şehrîzor ovası, batıda İran sınırı, güneybatıda Byara, güneydoğuda Şirvan ve batıda Halepçe şehir merkeziyle komşudur². Hurmal, deniz seviyesinden yaklaşık 576 metre yüksekliktedir ve bu topografik yapı, bölgenin mikroklima özelliklerini de belirler. Dağlık yapı ve iklimin etkisiyle yaz aylarında yüksek sıcaklık farkları, kış aylarında ise kar yağışı ve soğuk hava hâkimdir.³

Fotoğraf No: 1. Hurmal İlçesi'nin Genel Görünümü

² Cemal Baban, *Usul esmā' el-mudun ve el-mawāqī' el-'Irāqīyya* (Bağdat: Şia Kitap Yayınevi, 1986), 104.

³ İbrahim Hacı Zalamî, *Xurmalê lêkolîneweyekî sosyo-antropolojîkî*, (Süleymaniye: Kültür Yayınevi, 2008) 272-273.

2.2. Hurmal'ın Adı ve Tarihsel Yolculuğu

Hurmal, tarih boyunca birçok medeniyetin idari ve kültürel yapısında önemli roller üstlenmiş, çok katmanlı bir geçmişe sahip yerleşim yerlerinden biridir. Bölgenin adı ve idari statüsü, egemen olan devletler ve yerel toplulukların etkisiyle farklı dönemlerde değişiklik göstermiştir. Hurmal isminin kökenine ilişkin çeşitli görüşler ve rivayetler mevcuttur. Sasani döneminde bölge, "Nim Azra" adıyla özel statüye sahip bir idari yerleşim olarak anılmıştır.⁴ Osmanlı dönemine ait belgelerde ise Hurmal, "Tula Anber" adıyla kaydedilmiş olup, bu adlandırmanın muhtemelen eski bir Türkî veya Farsça "Tula Amar" (Uzun Ambar) ifadesinden türediği düşünülmektedir.⁵ Ayrıca, "Anber Hatun" adlı bir kadın hükümdarın bölgeye 13 yıl boyunca hükmetmiş olması nedeniyle bu ismin verildiği de rivayet edilmektedir.⁶ Bir diğer görüşe göre, Farsçada "Hur/Khur" (خور) "güneş", "mal" ise "ev, yurt, mülk" anlamına gelmekte olup, "Hurmal" ismi "Güneşin yurdu" veya "Güneşli yer" şeklinde yorumlanmaktadır.⁷ Bazı araştırmacılar ise bu ismin "Khur+Mād" birleşimiyle "Med Güneşi" olarak da değerlendirilmesini önermektedir. Alternatif bir halk etimolojisine göre ise Hurmal adı, "Khul-e Mar" (Yılan Oyuğu) biçiminde halk arasında telaffuz edilmiş ve zamanla bugünkü formunu almıştır.⁸

Bölgedeki arkeolojik ve tarihî bulgular, Hurmal'ın antik çağlardan itibaren sürekli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Hurmal yakınlarındaki Tula Ambar adlı kale, MS 15. yüzyıla kadar Erdebil sınırlarında stratejik bir savunma noktası olarak kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar, Hurmal'ın antik Lulubi halkının başlıca yerleşimlerinden biri olduğunu ve bu topluluğun MÖ 3. binyıldan itibaren bölgede yaşadığını ileri sürmektedir.⁹ Medler dönemine ait arkeolojik bulgular, çeşitli boyların bölgeye yerleştiğini ve Hurmal'ın Med kültürünün oluşumunda etkili bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.¹⁰ İslamiyet'in bölgeye gelişiyle birlikte Hurmal, önce Emevîler, ardından Abbasîler döneminde hilafetin doğu vilayetlerinden biri olarak hem siyasi hem de dini açıdan merkezi bir rol üstlenmiştir. Selçuklular, Atabekler ve Osmanlılar döneminde de bu önemini korumuştur.¹¹ Osmanlı yönetiminde Hurmal, 16. yüzyıldan itibaren "Tula Anber Kazası" adıyla anılmış ve Şehrîzor vilayetinin bir nahiyesi (malabandi) olarak kayıtlara geçmiştir.

19. yüzyılda ise Süleymaniye Sancağı'na bağlanarak nahiye statüsüne kavuşan Hurmal, bu konumunu 1925 yılına kadar sürdürmüştür. Bu süreçte Hurmal, idari merkez olmasının yanı sıra tarımsal üretim, vergi toplama, asayişin sağlanması ve adaletin tesisi gibi toplumsal ve ekonomik işlevlerle de öne çıkmıştır.¹² Osmanlı arşiv kayıtlarında, bölgenin yerleşim yapısı, demografik özellikleri ve önde gelen aileleri ayrıntılı şekilde belgelenmiştir. Ayrıca, merkezi otorite ile yerel aşiretler arasında yaşanan güç mücadeleleri de bölgenin toplumsal dinamiklerini ve yönetim biçimini şekillendirmiştir.¹³

Tüm bu tarihsel süreçler ışığında Hurmal, eski uygarlıklardan Osmanlı dönemine kadar uzanan çok katmanlı yapısıyla sadece yerel değil, bölgesel ölçekte de stratejik, idari ve kültürel bakımdan özgün bir yerleşim merkezi olarak öne çıkmaktadır. Arkeolojik bulgular, yazılı kaynaklar ve sözlü geleneklerin birlikte değerlendirilmesi, Hurmal'ın tarihsel süreklilik ve dönüşüm açısından ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴

⁴ Kemal Nuri Maruf, *Hendêk Şewenewarî Derîni Ber le Mezû û Mezûwey Kurdistan*, (Süleymaniye: Kültür Yayınevi, 2010), 261.

⁵ Abdurrezak Muhammed Abdurrahman, *Serbûrdîyekî Hewraman û Serdanîyekî Tewile* (Tahran: 2005), 1326.

⁶ Zalamî, *Xurmalê lêkolîneweyekî sosyo-antropolojîkî*, 11.

⁷ Dildaş Mustafa, *Tûle Anberî Mezû û Xurmalê Emrîwe*, *Halk dergisi*, 74, (Temmuz 2003), 30-37.

⁸ Hakîm Mela Salih, *Helebce le Amîzî Mezûda*, (Süleymaniye: Yekem Yayınevi, 2011), 53.

⁹ Taha Fuat Safer Bakır, *el-Murşid ila Mawatin el-Âsar ve el-Hadâra, (el-Rihla el-Sadisa Baghdad-Halabja)*, (Bağdat: Halk sanatları ve halk kültürleri yayınevi, 1966), 15-16.

¹⁰ Hüsameddin Ali Galip Neqşbendî, *Şarezûr û Luristanî Bakur le Sedekanî Naverast*, (Süleymaniye: Şehrîzor Yayınevi, 2008), 115.

¹¹ Derviş Yusuf Hasan, *El-Asira El-Şahrazûriyya ve Davruhâ El-Siyâsî ve El-Hadârî (H.489-630)*, (Erbil: Selahaddin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans Tezi, 1998), 4,6.

¹² Mustafa, *Tûle Anberî Mezû û Xurmalê Emrîwe*, 30-37.

¹³ Süleymaniye yığı, *Hurmal*, (Süleymaniye: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 2001), 117.

¹⁴ Süleymaniye Belediyesi, *Hurmal Turizm Rehberi*, (Süleymaniye: Belediye Yayınevi, 2004) 10.

3. Osmanlı Dönemi Hurmal Mezar Taşlarının Sanatsal ve Epigrafik Özellikleri

Hurmal'da Osmanlı döneminin en belirgin izleri, mezar taşı sanatında ve kitabe geleneğinde kendini göstermektedir. Bu döneme ait mezar taşlarında; Osmanlı hat sanatının etkileriyle işlenmiş Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi ifadeler, "Bey", "Han" ve "Zade" gibi toplumsal statüyü belirten unvanlar dikkat çeker. Ayrıca, Anadolu'daki mezar taşı üslubuna yakın olarak rozet, gül, çiçek, kemer ve mihrabiye gibi motifler ile sülüs, nestâlik ve nesih hat türlerinde yazılmış dualar, ayetler ve övgü sözleri öne çıkar. 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen bu mezar taşları, Osmanlı dönemine özgü tipolojiyi ve taş işçiliğini yansıtırken, üzerlerindeki hat ve süsleme detayları da klasik Osmanlı estetiğinin yerel yorumunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca, özellikle Kadirî ve Nakşibendî tarikatlarına ait semboller, bu mezar taşlarında belirgin biçimde görülmektedir.

4. Hurmal Sınırları İçindeki Mezarlıklar

Hurmal Nahiyesi sınırları içinde yer alan Ulu Camii, Ebu Şemaman, Şeyh Süleyman ve Baba Naus mezarlıkları, bölgenin tarihî ve kültürel mirasını yansıtan önemli defin alanlarıdır. Bu mezarlıklarda, genellikle Osmanlı dönemi özellikleri taşıyan mezar taşları yer almaktadır. Taşlar üzerinde Arapça ve Farsça kitabeler bulunmaktadır; sülüs, nesih, nestâlik ve ta'lik hatlarıyla yazılmış dualar, unvanlar ve ölüm tarihleri dikkat çekmektedir. Bu dört mezarlık, Hurmal'da mezar taşı sanatının yerel yorumlarını bir bütün olarak yansıtmaktadır.

4.1. Hurmal Ulu Camii Mezarlığı

Ulu Camii (Fotoğraf No: 2), Hurmal İlçesi'nin merkezinde yer almaktadır. 16. yüzyıl yarısına kadar Osmanlı döneminde aktif olarak kullanıldığı bilinen yapının, günümüze yakın tarihlerde tümüyle yıkıldığı anlaşılmaktadır. Mevcut durumda, kitabesi olmayan yapının, ilk inşasının İslam'ın erken fetih dönemine kadar dayandırılabilmesi görüşü hâkimdir. Ayrıca, Emevi ve Abbasi dönemlerinde restorasyon süreci geçirdiği ve bazı kaynaklarda Atabegler döneminde inşa olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Caminin bölgedeki yerel beyliklerden biri olan Babani Beyliği'nden Selim Bey tarafından yaptırıldığı ve Osmanlı döneminde Yavuz Sultan Selim'in bölgeye yaptığı sefer sürecinde onarıldığı bilgisi de mevcuttur.¹⁵

Fotoğraf No: 2. Hurmal Ulu Camisi

Mezarlık, caminin güney kısmındaki minarenin yanında ve ana giriş kapısının solunda yer alan, dikdörtgen planlı kapalı bir odadan oluşmaktadır (Fotoğraf No: 3). Bu oda, caminin eski yapısının bir parçası olarak inşa edilmiştir ve farklı dönemlerde cami yenilendiğinde burası da çeşitli onarımlar görmüştür. Son yenilemeden önce, caminin yeniden inşası amacıyla yıkılmadan önce bu odanın duvarları taş ve kerpiçten yapılmıştır; yüksekliği 4,20 m, duvar kalınlığı ise 72 cm'dir. Odanın üst örtüsü artık yoktur. Odaya doğu tarafından açılan, yüksekliği 2,10 m ve genişliği 99 cm olan bir kapıdan girilmektedir.

¹⁵ Cevad Mecid, Rizgar, (2023), *Şwnewarakanî Navçey Sengaû û Gorakanî Gundî Camrez*, (Süleymaniye: Süleymaniye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans Tezi, 2023), 108.

Mezar taşlarının üzerindeki yazı ve motifler, bu mezarların 19. yüzyıl ortalarına kadar uzandığını göstermektedir. Tespit edilen en eski H. Recep 1239/M. Mart 1824, en yenisi ise H. 1246/ M. 1830-31 tarihli'dir.¹⁶ Mezar taşlarının çoğu Musa Bey'in ailesine aittir.

Fotoğraf No: 3. Hurmal Ulu Camii Mezarlığı

4.1.1. Mezar Taşları

4.1.1.1. İsmail Bey Oğlu Abdullah Bey'in Mezar Şahidesi

Çizim No: 1

Fotoğraf No: 4

Tarih: H. Recep 1239/M. Mart 1824

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen

Ölçüler: 0,55× 0,38 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Celi Sülüs

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

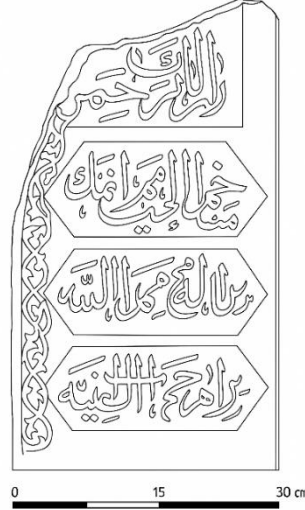
المبرور تاب ثراه جعل مثواه أعنى به عبدالله بيك ابن المرحوم إسماعيل بيك قد توفى في شهر رجب المرجب في سنة ١٢٣٩

Hayırla anılan, merhum İsmail Bey'in oğlu Abdullah Bey, 1239 yılı Recep ayında (M. Mart 1824) vefat etmiştir. Allah mekânını cennet, toprağını pâk eylesin.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen formda olup üst kısmı kırık ve eksiktir. Beyaz mermerden yapılmış olan mezar taşı, dikey olarak konumlandırılmıştır. Gövdenin ön yüzünde, dört yatay satır halinde celi sülüs hatla yazılmış Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Yazı satırları, hafifçe dışbükey kartuşlar içerisine yerleştirilmiş ve satır araları belirgin şekilde ayrılmıştır. Kitabenin her iki yanındaki bordürler ise zarif kıvrık dallardan oluşan rûmî motiflerle süslenmiştir. Genel süsleme anlayışı yazı merkezli olup, bordürdeki bitkisel motiflerle sade fakat zarif bir görünüm elde edilmiştir. Kırık ve eksik bölümlerine rağmen ana kompozisyon ve kitabe büyük ölçüde okunabilir durumdadır. Arka yüzey ise herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmeden yalın bir şekilde bırakılmıştır.

¹⁶ Abdurrahman Yusuf, *Hudud Kurdistan el-Janubiyya tarihiye ve coğrafiye*, (Süleymaniye: Şivan Yayınevi, 2005) 461.

Çizim No: 1. İsmail Bey'in Oğlu Abdullah Bey'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 4. İsmail Bey'in Oğlu Abdullah Bey'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.1.1.2. Abdullah Bey Oğlu İhsan Muhammed'in Mezarının Baş Şahidesi

Çizim No: 2

Fotoğraf No: 5

Tarih: H. 1246/ M. 1830-31

Malzeme/Form: Mermer; düşey dikdörtgen.

Ölçüler: 0,41× 0,41 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Celi Sülüs

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

Orta:

Rahmete kavuşmuş ve hayırla anılan Abdullah Bey'in oğlu İhsan Muhammed, Allah her ikisini de bağışlasın. H. 1246/M. 1830-31 yılında vefat etmiş.

Sol:

اللهم انت ربي لا اله الا انت

Allah'ım! Sen benim Rabbimsin. Senden başka ilah yoktur.

Sağ:

انه لا يغفر الذنوب الا انت يا ارحم الراحمين

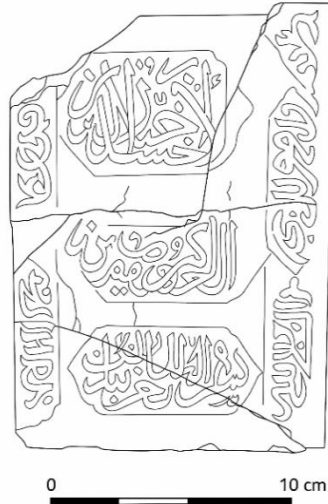
Şüphesiz günahları senden başka bağışlayan yoktur. Ey merhametlilerin en merhametlisi.

Süsleme/Tanım:

Şahide düşey dikdörtgen gövdeli olup, gövdenin ön yüzünde üç satır halinde celi sülüs hatla yazılmış kitabe yer alır. Kitabe alanı, köşe kartuşları ve kenar bordürleriyle belirgin şekilde çerçevelenmiştir. Şahidenin bazı bölümlerinde kırık ve eksiklikler bulunmasına rağmen, ana kompozisyon büyük ölçüde korunmuştur.

Satırlar ve köşe kartuşları simetrik bir düzenle taşa işlenmiş, köşe kartuşlarında ise sade, stilize bitkisel motifler kullanılmıştır. Bordür ve kartuşlardaki bezemeler, yazının ana unsurunu ön plana çıkaracak şekilde sade tutulmuştur.

Genel olarak, süsleme ağırlıklı olarak yazı ve ince bitkisel motiflerle sınırlı olup, mimari detaylar ve epigrafik kompozisyon ön plandadır. İşçilik kalitesi ve kompozisyonu, dönemin mezar taşı sanatındaki üslup ve bezeme anlayışını yansıtmaktadır. Şahidenin arka yüzey sade bırakılmış, herhangi bir yazı veya süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

Çizim No: 2. Abdullah Bey Oğlu İhsan Muhammed'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 5. Abdullah Bey Oğlu İhsan Muhammed'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.1.1.3. Abdullah Bey Oğlu İhsan Muhammed'in Mezarının Ayak Şahidesi

Çizim No: 3

Fotoğraf No: 6

Tarih: H. 1246/ M. 1830-31

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen

Ölçüler: 0,44× 0,42 m

Yazı Dili: Arapça ve Farsça

Yazı Türü: Celi Sülüs ve Nestâlik

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

Orta:

هرجا گلی ا هرجا دلی است کوره حدد هرجا که گر بفرض شاد مان کنی دلی از مرگ دوست رنجه نا شاد کرده

Her nerede bir gül varsa..... Her nerede bir kalp varsa, o, demircinin ocağı gibi yanar. Nerede ağladysak, kalbimizi orada neşelendirdik. Ama bir dostun ölümü kalbimize üzüntü ve kaygı vermiştir.

Sol:

الله لا اله الا هو الحي القيوم

Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur.

Sağ:

السموات والأرض ولا يوده حفظهما وهو العلي العظيم فالله خير حافظا وهو ارحم الراحمين

Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. Yücedir ve büyüktür. Allah en hayırlı koruyucudur. O, acıyanların en merhametlisidir.

Yan sağ:

يا غني، يا مغني، يا مانع، يا ضار، يا نافع، يا نور، يا هادي، يا بديع، يا باقي، يا وارث، يا رشيد، يا صبور

Ey Hiçbir Şeye Muhtaç Olmayan, Ey Zenginleştiren, Ey Her Şeye Engel Olan, Ey Zararı Dilediğine Veren, Ey Fayda Veren, Ey Her Şeyin Aydınlatıcısı, Ey Doğruya İleten, Ey Eşi Benzeri Olmayan, Ey Baki Olan, Ey Varis Kalan, Ey Doğruya Yönelten, Ey Çok Sabırlı olan.

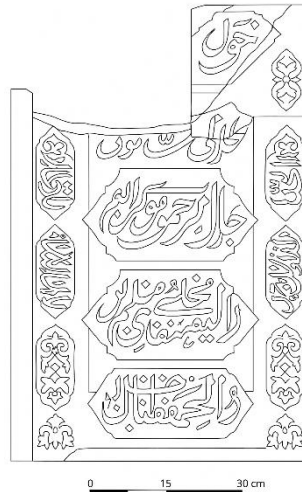
Yan sol:

يا مجيب، يا واسع، يا حلیم، يا ودود، يا مجيد، يا شهيد، يا باعث، يا حق، يا وكيل، يا قيوم

Ey Dualara Cevap Veren, Ey Sonsuz Kudret Sahibi, Ey Sabırlı, Acele ve Kızgınlıkla Muamele Etmeyen, Ey Çok Seven, Ey Yüce, Ey Şahit, Ey Dirilten, Ey Hak, Ey Vekil, Ey Her Şeyi Ayakta Tutan.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli olup, üst kısmı kırktır. Ön yüzünde, merkezde büyük bir yazı kartuşu ve çevresinde dört köşe kartuşu yer alır. Tüm kitabeler celi sülüs ve nestâlik hatla, girift ve istifli olarak işlenmiştir. Köşe kartuşlarının ve kenar bordürlerinin içi, ince kıvrımlı rûmî ve stilize palmet motifleriyle bezenmiştir. Süsleme elemanları, Şahidenin genelinde zarif ve simetrik bir düzen içinde kullanılmıştır. Yazı ve bezeme dengeli bir şekilde bütünleşmiştir. Arka yüzey, hiçbir süsleme veya motife yer verilmeden yalın halde bırakılmıştır.

Çizim No: 3. Abdullah Bey Oğlu İhsan Muhammed'in Ayak Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 6. Abdullah Bey Oğlu İhsan Muhammed'in Ayak Şahidesinin Ön Yüzü

4.1.1.4. İsimsiz Mezar Şahidesi

Çizim No: 4

Fotoğraf No: 7

Tarih: Osmanlı Dönemi (19. yüzyıl)

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,92× 0,34 m

Yazı Dili: Arapça ve Farsça

Yazı Türü: Nesih

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

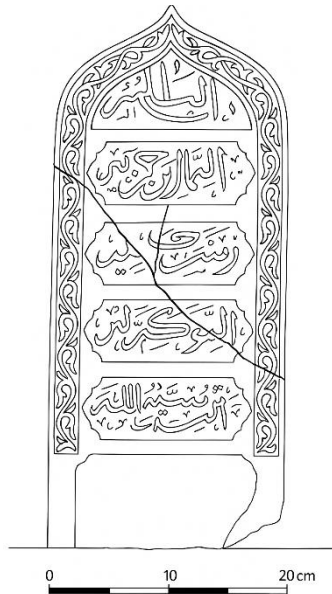
البقاء لله تعالى ای بدر ماندگی مرا تو پناه آمدم بر درت ای کریمی و غافر ای کریم عفو کن مرا تو گناه رب اغفر لعبدك المذنب يا عفو يا غفور يا ربه

Anlamı: Baki olan yalnızca Yüce Allah'tır. Ey çaresizliğimin sığınağı, Kapına geldim ey Kerim ve bağışlayan, Ey cömert, beni günahlarımdan affet. Ey affedici, ey bağışlayıcı, ey Rabbim, günahkâr kulunu bağışla.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Üst bölümde kemer içerisine ve gövde üzerine yerleştirilmiş toplam beş satırdan oluşan kitabe, Kabartma tekniğiyle Nesih hat kullanılarak Arapça olarak yazılmıştır.

Şahidenin Kırılması sonucu iki ana parçadan oluştuğu gözlemlenmektedir. Kitabe satırları, hafif dışbükey kartuşlar içerisine alınarak düzenlenmiştir. Çevresi, ince kıvrık dallardan meydana gelen rûmî ve stilize bitkisel motiflerden oluşan bir bordür ile çevrilmiştir. Süsleme unsurları genelinde zarif ve simetrik bir kompozisyon oluşturmakta, yazı ve motifler arasında uyumlu bir denge sağlanmaktadır. Kırık ve eksik kısımlarına rağmen, kompozisyon ile kitabe alanı açıkça seçilebilmektedir. Arka yüzey ise herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmeksizin sade bırakılmıştır.

Çizim No: 4. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 7. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

4.2. Ebu Şemaman Mezarlığı

Bu mezarlık (Fotoğraf No: 8), Hurmal İlçesi'nin doğusunda, yaklaşık 1 km mesafede, Navbakhan köyünün karşısında ve Ahmedava köyünün önünde yer almaktadır. Ebu Şemaman lakabı, Şeyh Abdullah Zeyneddin'e (Seyyid İbrahim Arizi'nin torunu) atfedilmektedir. Ailesi, Abbâsîler dönemi sırasında bu bölgeye göç etmiştir. Annesinin adının Şemaman olması nedeniyle kendisine önce "Abo Şemaman" denilmiş, bu isim zamanla halk arasında "Ebu Şemaman" biçiminde yaygınlık kazanmıştır.

Şeyh Abdullah Zeyneddin'in vefatının ardından, bu mezarlığa defnedilmesi ve toplumda sahip olduğu saygınlık dolayısıyla mezarlık da onun adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu mezarlığın tarihinin Hasnevîler dönemine (H. 400-434 / M. 1009-1042) kadar uzandığı belirtilmektedir. Bunun nedeni, Abbâsîler'in bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Hasnevîler'in buraya gelerek bir süre yönetimi ele geçirmiş olmalarıdır¹⁷. Ancak, iki mezar Şahidesinde tespit edilen (H. 1172/ M. 1758-59 ve H. 1182/ M. 1768-69) tarihli kitabelere dayanıldığında, bu mezarlığın tarihinin esasen Erdelanlar¹⁸ dönemine dayandığı söylenebilir.

Fotoğraf No: 8. Ebu Şemaman Mezarlığı

¹⁷ Şivan Muhammed Sabır, *Penah-ye Farhangî-ye Asar-e Bastanî-ye Dovrân-e İslami-ye Xurmal (Kurdistan-ı Iraq)*, (Tahran: Tahran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans Tezi, 2014), 129.

¹⁸ Erdelan (Ardelan) Emirliği, 1169'dan 1867'ye kadar yaklaşık yedi yüzyıl boyunca hüküm süren, merkezi bugünkü İran'ın Kürdistan Eyaleti başkenti Senendec olan yarı bağımsız bir Kürt prensliğidir. Goranî kökenli olduğu kabul edilen hanedan, aşiret tabanlı bir yönetim anlayışı ile bölgeyi idare etmiş, iç işlerinde özerk, ancak dönemine göre Safevîler, Osmanlılar ve Kaçarlar gibi büyük güçlere vergi ve asker sağlayarak bağlı kalmıştır. Stratejik konumu nedeniyle Osmanlı-İran sınırında tampon bölge işlevi görmüş; zaman zaman siyasi tercihini Osmanlı, zaman zaman ise İran lehine değiştirmiştir., Mesture Mahşeref Erdelanî, *Erdelan Tarihi: Erdelan Kürt Mirliği Tarihi (1169-1867)*. çev. Cafer Açar. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2020, 145.

4.2.1. Mezar Taşları

4.2.1.1. Cemşid kızı Perî Naz'ın Mezar Şahidesi

Çizim No: 5

Fotoğraf No: 9

Tarih: H. 1172/ M. 1758-59

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,44× 0,31 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Celi Sülüs

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

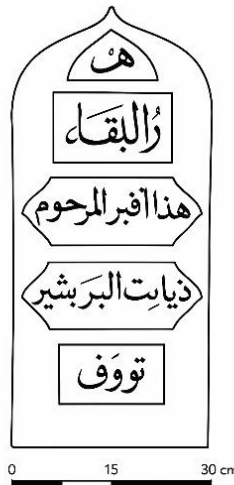
Ön Yüzü:

البقاء لله تعالى هذا قبر المرحومة المغفورة پرى ناز بنت المرحوم جمشيد توفت في سنة ١١٧٢

Bâkî olan yalnızca Yüce Allah'tır. Bu kabir, merhûme ve bağışlanmış Cemşid kızı Perî Naz'a aittir. 1172 (M. 1758-59) yılında vefat etmiştir.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Üst bölümde kemer içerisine ve gövdenin ön yüzüne yerleştirilmiş toplam beş satırdan oluşan kitabe, Kabartma tekniğiyle celi sülüs hat kullanılarak Arapça olarak yazılmıştır. Kitabe satırları, ince bordürlerle birbirinden ayrılmıştır. Taş üzerinde herhangi bir bitkisel, geometrik veya figüratif süsleme unsuru bulunmamaktadır. Sade üslubuyla dikkat çeken bu şahide, kimlik bilgileri ve dua ifadelerine öncelik veren yazı merkezli Osmanlı mezar taşı geleneğini yansıtmaktadır.

Çizim No: 5. Cemşid kızı Perî Naz'ın Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 9. Cemşid kızı Perî Naz'ın Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.2.1.2. Bey Oğlu Mustafa'nın Mezar Şahidesi

Çizim No: 6

Fotoğraf No: 10

Tarih: H. 1182/ M. 1768-69

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,68× 0,32 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Celi Sülüs

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

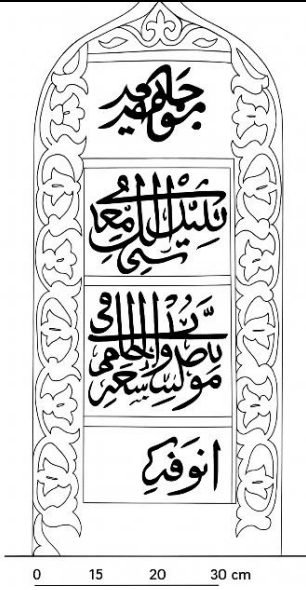
Ön Yüzü:

هذا قبر المرحوم المغفور والمبرور مصطفى بن بك غفر لهما مكان جنت بك يرضوا الله والسائق في المسلمين أجمعين أمين برحمتك يا أرحم
الرحمين سنة ١١٨٢

Bu kabir, merhum, Affedilmiş ve Hayırla anılan, Bey Oğlu Mustafa'nındır. Allah, ona ve babasına mağfiret eylesin, makamını cennet kılsın. Allah ondan razı olsun ve tüm Müslümanlara rahmet eylesin. Âmin, ey merhametlilerin en merhametlisi, rahmetinle. 1182 (M. 1768-69) yılında vefat etmiştir.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Üst bölümde kemer içerisine simetrik olarak yerleştirilmiş rûmî motiflerinden oluşan bitkisel süslemeyle tezyin edilmiştir. Gövdenin ön yüzünde ise Arap harfleriyle celi sülüs hat kullanılarak Kabartma tekniğiyle yazılmış dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları, hafif dışbükey kartuşlar içerisine alınarak kompoze edilmiştir. Şahidenin çevresi, ince kıvrık dallar, rûmî ve stilize bitkisel motiflerden oluşan bir bordürle çerçevelenmiştir. Yazı ile bezeme unsurları arasında dengeli ve uyumlu bir kompozisyon gözetilmiştir. Arka yüzey ise herhangi bir süsleme veya yazı unsuruna yer verilmeden sade bırakılmıştır. Bu özellikleriyle şahide, klasik Osmanlı mezar taşı tipolojisinin belirgin bir örneğini oluşturmaktadır.

Çizim No: 6. Bey Oğlu Mustafa'nın Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 10. Bey Oğlu Mustafa'nın Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.2.1.3. İsimsiz Mezar Şahidesi

Çizim No: 7

Fotoğraf No: 11

Tarih: Osmanlı Dönemi (19. yüzyıl)

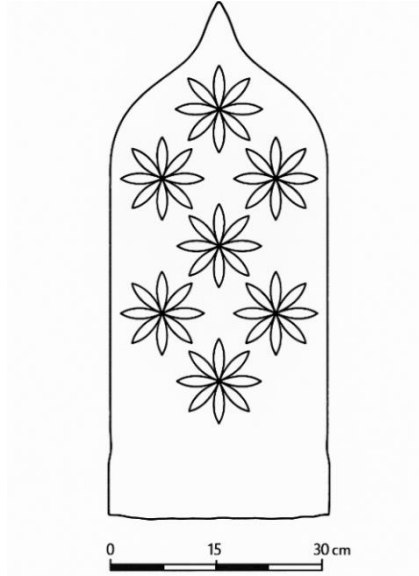
Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,70× 0,32 m

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen formlu gövdesi ve sivri kemerli başlığıyla dikkat çeken bir örnektir. Şahidenin ön yüzü, Kabartma tekniğiyle uygulanmış sekiz yapraklı stilize rozet motifleri ile bezenmiştir. Söz konusu motifler, sekiz adet badem biçimli yaprağın merkezde bir noktada birleşmesiyle oluşturulan geometrik bir düzenleme sergiler.

Bu kompozisyon, Anadolu taş süsleme sanatında sıkça rastlanan, ancak doğrudan belirli bir bitki türüne atıfta bulunmayan soyut bir yaprak/çiçek rozeti şeklindedir. Şahidenin alt kısmı zamanla aşınmış ve bir miktar tahrip olmuştur.

Çizim No: 7. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

Fotoğraf No:11. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

4.3. Şeyh Süleyman Mezarlığı

Mezarlık (Fotoğraf No: 12), doğrudan Yalanpe¹⁹ köyünün karşısında yer almakta olup, yaklaşık 400 m² yüzölçümüne sahip, alçak ve yüksek arazi parçalarından oluşan bir zemin üzerine kuruludur. Hurmal ilçesinin kuzeyinde, yaklaşık 4 km uzaklıkta bulunmaktadır. Hurmal'dan Yalanpe köyüne doğru ilerlerken, köye varmadan önce yolun sol tarafında, birkaç metre ileride hafifçe sola saparak mezarlık alanına ulaşılmaktadır.

¹⁹ Köy, Kuzey Irak'ın Süleymaniye iline bağlı Hurmal (Xurmal) ilçesinin kuzeyinde yer alan küçük bir yerleşim birimidir. Köy, çevresindeki doğal arazi yapısıyla dikkat çekmekte olup, bölgenin tarihi ve kültürel peyzajında önemli bir yer tutar. Yalanpe, konumu itibarıyla hem Hurmal ilçe merkezine hem de çevresindeki köylere ulaşım açısından elverişli bir noktada bulunmaktadır. Köyün yakın çevresinde çeşitli mezarlık alanları ve tarihi kalıntılar yer almaktadır.

Şeyh Süleyman Mezarlığı, adını köyün tarihi şahsiyetlerinden biri olan Şeyh Süleyman'dan almaktadır. Şeyh Süleyman, Şeyh Muhammed'in oğlu; o da Şeyh Ali'nin oğludur ve bu soy Şeyh Muhammed-i Nodê'ye²⁰ kadar uzanmaktadır.²¹ Şeyh Süleyman'ın, Osmanlı ordusunda bir asker olarak görev yaptığı ve Sefevilere karşı gerçekleşen Çala Reş Vadisi savaşında hayatını kaybettiği rivayet edilmektedir. Savaş sırasında başı vücudundan ayrılmış, naaşı savaş alanında bırakılmış; ancak başı daha sonra getirilerek bu mezarlıkta defnedilmiştir.²² Şeyh Süleyman'ın şehitlik mertebesi, saygınlığı ve toplumsal yeri nedeniyle, mezarlık da onun adıyla anılmıştır. Mezarlık, bölgedeki en eski mezarlıklardan biri olup, tarihi köyün ilk kuruluş dönemlerine kadar uzanmaktadır. Ancak, bu mezarlığın kesin kuruluş tarihi tam olarak belirlenememektedir; çünkü üzerinde yazılı bir belge veya kesin bir epigrafik kanıt bulunmamaktadır.

Bu nedenle, mezarlığın tarihi ancak karşılaştırmalı analizler yoluyla tahmini olarak ortaya konabilmektedir. Nitekim, şimdiye kadar bölgede kapsamlı bir arkeolojik veya yerinde inceleme de gerçekleştirilmemiştir. Mezarlıktaki mezar taşlarının tarihi ise, üzerlerindeki motif ve yazıların incelenmesiyle, 18. Yüzyılın ilk yarısına kadar dayandığı görülmektedir.

Bazı mezar taşlarının parçalanmış veya kaybolmuş olması nedeniyle, mezarlıktaki mezar taşı sayısı hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Günümüzde alanda yalnızca dört sağlam mezar taşı ile birkaç kırık ve dağılmış taş parçası tespit edilebilmiştir. Bu durum, geçmişte mezarlıkta daha fazla mezar taşı bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir; ancak mevcut durumda kesin bir sayı vermek imkânsızdır.

Fotoğraf No: 12. Şeyh Süleyman Mezarlığı

4.3.1. Mezar Taşları

4.3.1.1. Şeyh Nur Oğlu Şeyh Aziz'in Mezar Şahidesi

Çizim No: 8

Fotoğraf No: 13

Tarih: H. 1208/ M. 1793-94

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,80× 0,32 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Celi Sülüs

Yazı Tekniği: Kabartma

²⁰ Kürtçe bir nisbi sıfattır.

²¹ Molla Abdülkerim Müderris, *Benemaley Zanîyaran*, (Tahran: Kani Yayınevi, 1970), 285.

²² Emin Hacı Zalami & Aras Refik Muhammed, *Hewraman: Nasnamey Kultûrî Gundekanî*, (Süleymaniye: sima yayınevi, 2021), 66.

Kitabe:**Ön Yüzü:**

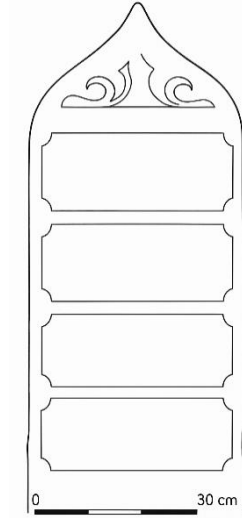
سنه ١٢٠٨

هذا قبر المرحوم المبرور المغفور شيخ عزيز ابن المرحوم شيخ نور الله غفر الله لهما

Bu kabir, merhum, Affedilmiş ve Hayırla anılan Şeyh Nur Oğlu Şeyh Aziz'indir Allah kabirlerini nurlandırsın ve ikisini de bağışlasın. 1208 (M. 1793-94) yılında vefat etmiştir.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Alınlık kısmı, simetrik olarak yerleştirilmiş rûmî ve stilize bitkisel motiflerle birlikte, ölüm tarihi bilgisinin yer aldığı bir yazı ile bezenmiştir. Gövdenin ön yüzünde, dört satırdan oluşan ve Arap harfleriyle celi sülüs hat kullanılarak Kabartma tekniğiyle yazılmış bir kitabe yer almaktadır. Her bir kitabe satırı, hafif dışbükey kartuşlar içerisinde düzenlenmiştir. Arka yüz sade bırakılmış, herhangi bir yazı veya motif işlenmemiştir.

Çizim No: 8. Şeyh Nur Oğlu Şeyh Aziz'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 13. Şeyh Nur Oğlu Şeyh Aziz'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.3.1.2. Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Oğlu Şeyh Abdürrahim Mezar Şahidesi

Çizim No: 9**Fotoğraf No: 14**

Tarih: H. 1208/M. 1830-31

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,80× 0,32 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Nestâlik

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

سنه ١٢٤٦

هذه تربة المرحوم المغفور المبرور الشيخ عبدالرحيم ابن الشيخ العابد الوارع الابي بكر الپير خضرى وشهد بالطاعون سنة الف و مائتين وست واربعين من هجر

Bu kabir, merhum, affedilmiş ve hayırla anılan, zühd, takva sahibi ve saygın olan Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Oğlu Şeyh Abdürrahim'indir. 1208 (M. 1830-31) yılında veba salgını sırasında şehit olmuştur.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Alınlık kısmı, simetrik olarak yerleştirilmiş rûmî ve stilize bitkisel motiflerle birlikte, ölüm tarihi bilgisinin yer aldığı bir yazı ile bezenmiştir. Gövdenin ön yüzünde, beş satırdan oluşan ve Arap harfleriyle nestâlik hat kullanılarak Kabartma tekniğiyle yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Her satır, hafif dışbükey şekilde düzenlenmiş kartuşlar içerisinde yer alır. Şahidenin kenar bordürü ise ince kıvrık dallar, rûmî ve stilize bitkisel motiflerle çerçevelenmiştir. Arka yüz sade bırakılmış, herhangi bir yazı veya motif işlenmemiştir.

Çizim No: 9. Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Oğlu Şeyh Abdürrahim'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 14. Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Oğlu Şeyh Abdürrahim'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.3.1.3. Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Kızı Beh Hanıma Mezar Şahidesi

Çizim No: 10

Fotoğraf No: 15

Tarih: H. 1262/M. 1846-47

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,65× 0,28 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Nestâlik

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

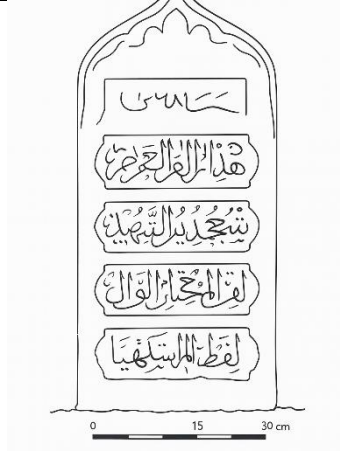
سنة ١٢٦٢

هذه تربة المبرورة المرحومة الموسومة بخاتمة بنت المغفور المبرور المشهور شيخ ابوبكر الپير خضري الشاهوى قد توفي في سنة الف وماتين
و اثنتين وستين بعد الهجرة النبوية

Bu kabir, merhume, affedilmiş ve hayırla anılan, Bey Hanım ismiyle tanınan Şeyh Ebu Bekir Pir Hudri Şahavi Kızı Bey Hanım'ınındır. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra 1262 (M. 1846-47) yılında vefat etmiştir.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen bir gövdeye ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Alınlık kısmında ölüm tarihinin yer aldığı bir yazı bulunur. Gövdenin ön yüzünde ise, dört satırdan oluşan ve Arap harfleriyle nestâlik hat kullanılarak Kabartma tekniğiyle yazılmış bir kitabe yer almaktadır. Her bir satır, hafif dışa kavisli kartuşlar içinde düzenlenmiştir. Şahidenin arka kısmı sade bırakılmış, üzerine herhangi bir yazı ya da motif işlenmemiştir.

Çizim No: 10. Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Kızı Beh Hanıma'nın Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 15. Şeyh Ebu Bekir El-Pir Hudri Kızı Beh Hanıma'nın Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.3.1.4. İsimsiz Mezar Şahidesi

Çizim No: 11

Fotoğraf No: 16

Tarih: Osmanlı Dönemi (18-19. Yüzyıl)

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,68× 0,29 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Celi Sülüs

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

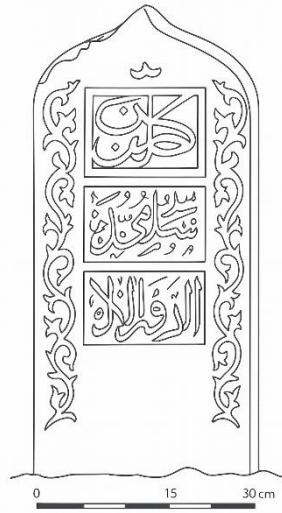
Ön Yüzü:

البقاء كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والإكرام اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمد رسول الله

Yeryüzünde bulunan herkes fânidir. Yalnız sonsuz büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır. Şehadet ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur ve şahitlik ederim ki Muhammed Allah'ın elçisidir.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Alınlık kısmı, simetrik olarak yerleştirilmiş rûmî ve stilize bitkisel motiflerle birlikte, ölüm tarihi bilgisinin yer aldığı bir yazı ile bezenmiştir. Gövdenin ön yüzünde ise Arap harfleriyle celi sülüs hat kullanılarak Kabartma tekniğiyle yazılmış dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Çevresi, ince kıvrık dallar, rûmî ve stilize bitkisel motiflerden oluşan bir bordürle çerçevelenmiştir. Şahidenin Arka yüzey ise herhangi bir süsleme veya yazı unsuruna yer verilmeden sade bırakılmıştır.

Çizim No: 11. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 16. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

4.4. Baba Naus Mezarlığı

Mezarlık (Fotoğraf No: 17), Sarget köyünün coğrafi sınırları içerisinde yer almaktadır. Günümüzde bu alan büyük bir mezarlık haline gelmiş ve iki bölüme ayrılmıştır. Mezarlığın üst kısmı daha eski bir tarihe sahiptir ve incelediğimiz tarihi mezarlar bu bölümde yer almaktadır. Alt kısmı ise daha yenidir ve günümüzde Sarget, Hanaidın ve Dere Mer köylerinden vefat edenlerin defnedildiği alandır.

Mezarlığa adını veren Baba Naus'un asıl adı Seyyid İbrahim bin Ahmet'tir; annesinin adı ise Hatun Gülle'dir. Sarget köyünde dünyaya gelmiştir. Yarsan inancının önde gelen öncülerinden biri olarak kabul edilen Baba Naus, yaşadığı dönemin önemli şair ve ariflerinden biridir. Geniş dini bilgisiyle tanınan Baba Naus, ilmi, zekâsı ve dindarlığıyla çevresinde büyük bir üne sahip olmuştur. H. 905 (M. 1499-1500) yılında vefat etmiş ve bu mezarlıkta defnedilmiştir²³.

Her ne kadar tarihî kaynaklar bu mezarlığın geçmişi hakkında açık ve net bilgiler vermemiş olsa da mezarlığın adı ve mevcut bazı bilgilere dayanarak, burada ilk defnedilen kişinin Baba Naus olduğu ve zamanla buranın büyük bir mezarlığa dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında, mezarlığın tarihini 15. yüzyıla dayandırmak mümkündür.

Fotoğraf No: 17. Baba Naus Mezarlığı

4.4.1. Mezar Taşları

4.4.1.1. Rüstem Oğlu Muhammed Ali'nin Mezar Şahidesi

Çizim No: 12

Fotoğraf No: 18

Tarih: H. 1226/M. 1811-12

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,60× 0,35 m

Yazı Dili: Arapça

Yazı Türü: Nesih

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

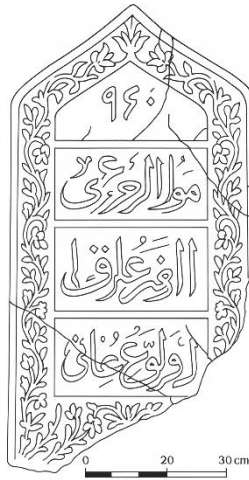
²³ Şivan Muhammed Sabır, *Penah-ye Farhangî-ye Asar-e Bastanî-ye Dovrân-e İslami-ye Xurmal*, s.131

هذا قبر المرحوم المبرور محمد على ابن المغفور رستم

Bu kabir, merhum ve Hayırla anılan, Affedilmiş Rüstem Oğlu Muhammed Ali'nindir. 1226 (M. 1811-12) yılında vefat etmiştir.

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Alınlık kısmı, simetrik olarak yerleştirilmiş rûmî ve stilize bitkisel motiflerle birlikte, ölüm tarihi bilgisinin yer aldığı bir yazı ile bezenmiştir. Gövdenin ön yüzünde ise Arap harfleriyle Nesih hat kullanılarak Kabartma tekniğiyle yazılmış üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Şahidenin çevresi, ince kıvrık dallar, rûmî ve stilize bitkisel motiflerden oluşan bir bordürle çerçevelenmiştir. Arka yüz sade bırakılmış, herhangi bir yazı veya motif işlenmemiştir.

Çizim No: 12. Rüstem Oğlu Muhammed Ali'nin Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 18. Rüstem Oğlu Muhammed Ali'nin Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.4.1.2. Rüstem Oğlu Efrasiyab Bey'in Mezar Şahidesi

Çizim No: 13

Fotoğraf No: 19

Tarih: H. 20 Ramazan 1369/M. 6 Temmuz 1950

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen

Ölçüler: 0,55× 0,35 m

Yazı Dili: Arapça ve Farsça

Yazı Türü: Nestâlik

Yazı Tekniği: Kabartma

Kitabe:

Ön Yüzü:

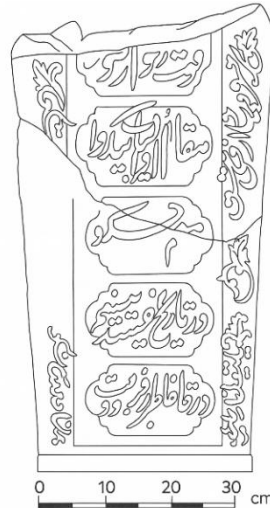
فوت مرحوم رضوان مقام افراسياب بيك ولد رستم سلطان لهوني در تاريخ پنجشنبه بيستم رمضان هزارو سيصد و شصت نه دار
فانی ابد رود گفت

Merhum ve Rıdvan makamına erişmiş olan Lahuni köyü yöneticisi Rüstem oğlu Efrasiyab Bey, 20 Ramazan 1369 (M. 6 Temmuz 1950), perşembe günü vefat ederek bu fani dünyadan ayrılmıştır.

Süsleme/Tanım:

Şahide düşey dikdörtgen gövdeli olup, gövdenin ön yüzünde altı satır halinde celi sülüs hatla yazılmış kitabe yer alır. Kitabe alanı, köşe kartuşları ve kenar bordürleriyle belirgin şekilde çerçevelenmiştir. Şahidenin bazı bölümlerinde kırık ve eksiklikler bulunmasına rağmen, ana kompozisyon büyük ölçüde korunmuştur. Bordür ve kartuşlardaki bezemeler, yazının ana unsurunu ön plana çıkaracak şekilde sade tutulmuştur.

Genel olarak, süsleme ağırlıklı olarak yazı ve ince bitkisel motiflerle sınırlı olup, mimari detaylar ve epigrafik kompozisyon ön plandadır. İşçilik kalitesi ve kompozisyonu, dönemin mezar taşı sanatındaki üslup ve bezeme anlayışını yansıtmaktadır. Arka yüzey de sade bırakılmış, herhangi bir yazı veya süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

Çizim No: 13. Rüstem Oğlu Efrasiyab Bey'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 19. Rüstem Oğlu Efrasiyab Bey'in Baş Şahidesinin Ön Yüzü

4.4.1.3. İsimsiz Mezar Şahidesi

Çizim No: 14

Fotoğraf No: 20

Yer: Baba Naus Mezarlığı

Tarih: Osmanlı Dönemi (18-19. Yüzyıl)

Malzeme/Form: Mermer; Düşey Dikdörtgen Gövdeli ve Sivri Kemerli

Ölçüler: 0,76× 0,30 m

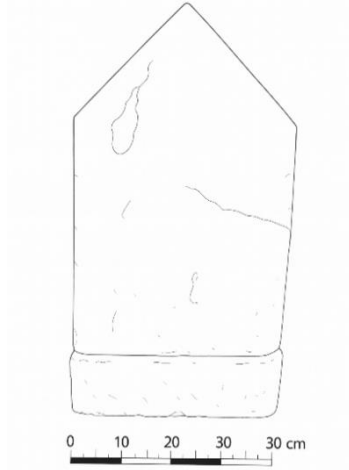
Yazı Dili: Farsça

Yazı Türü: Nestâlik

Yazı Tekniği: Kabartma

Süsleme/Tanım:

Şahide, düşey dikdörtgen gövdeli ve sivri kemerli bir forma sahiptir. Alınlık kısmında, simetrik şekilde yerleştirilmiş rûmî ve stilize bitkisel motiflerle birlikte bir kitabe bulunur. Gövdenin ön yüzünde ise, Arap harfleriyle Nestâlik hat kullanılarak Kabartma tekniğinde yazılmış birkaç satırlık kitabe yer alır. Şahidenin çevresi, yazıdan oluşan bir bordürle çerçevelenmiştir. Alt kısmındaki kırılma ve su ile hava etkisiyle yüzeyin aşınması sonucu, üzerindeki yazılar okunamaz hâle gelmiştir. Arka yüz ise sade bırakılmış, üzerine herhangi bir yazı veya motif işlenmemiştir

Çizim No: 14. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

Fotoğraf No: 20. İsimsiz Mezar Şahidenin Ön Yüzü

5. Değerlendirme

Hurmali ilçesi ve çevresindeki Osmanlı dönemi mezar taşları, yalnızca bölgenin defin geleneklerini değil; tarih, kimlik, inanç ve sanat kavramlarının yerel bir sentezini yansıtmaktadır. Bölgede incelenen başlıca mezarlıklar; Hurmal Ulu Camii, Ebu Şemaman, Şeyh Süleyman ve Baba Naus mezarlıkları epigrafik ve sanatsal açıdan dikkate değer bir çeşitlilik sunar. Taşlarda kullanılan ana malzeme beyaz mermerdir; bu hem dayanıklılığı hem de estetik tercihleri yansıtır. Neredeyse tüm örnekler düşey dikdörtgen gövdeye ve sivri kemerli başlığa sahiptir. Bu form, klasik Osmanlı mezar taşı üslubunun bölgedeki temel yansımasıdır. Hurmal taşları, süslemede belirgin bir sadelik ve yazı merkezli düzenleme ile dikkat çeker. Ön yüz tek kompozisyon alanı olarak kullanılmış, arka yüzler ise çoğunlukla boş bırakılmıştır. Bu yaklaşım, anıtsal etki yerine yazılı hafıza ve dua odaklı bir anlayışı ön plana çıkarır. Hurmal örneklerinde celi sülüs başta olmak üzere nestâlik ve nesih hat çeşitleri görülür; satırların kartuşlarla ayrılması yazının düzenli ve okunaklı biçimde işlenmesini sağlamıştır. Kitabelerde hem Arapça hem de Farsça yer almakta; bazen bu diller aynı taş üzerinde farklı satırlarda kullanılmıştır. Farsça beyitler ve dualar, bölgenin İran kültürel etkisine açık yapısını yansıtır. Motif kullanımı ise rûmî, stilize bitkisel bezemeler, ince bordürler ve yer yer geometrik rozetlerle sınırlıdır; Anadolu'nun batı ve orta bölgelerinde görülen figüratif semboller, kavuk, fes, meslek amblemleri ve askerî nişanlar Hurmal taşlarında yer almaz. Tipolojik olarak erken Osmanlı dönemi mezar taşlarıyla benzerlik gösteren Hurmal örnekleri, düşey dikdörtgen gövde ve sivri kemer başlık düzenini korur; taşın ana yüzeyinde yazı ve dua odaklı bir kompozisyon öne

çıkarak. Bu yapı, 15-16. yüzyıl Osmanlı taşlarında Anadolu genelinde yaygın olarak görülmektedir. Güneydoğu Anadolu'daki Mardin (Fotoğraf No: 21)²⁴, Siirt (Fotoğraf No: 22)²⁵ ve Hasankeyf (Batman); (Fotoğraf No: 23)²⁶ bölgelerinde yapılan çalışmalar, Hurmal ile önemli paralellikler ortaya koymaktadır: her iki bölgede de Arapça başat dil olarak kullanılırken, Farsça beyit ve dualar özellikle Mardin ve Siirt'te yaygındır; tipoloji açısından her iki bölgede de sivri kemerli başlık ve dikdörtgen gövde hâkimdir; motifler açısından Mardin taşlarında hurma dalı, lale ve geometrik yıldız formları daha belirgin, Diyarbakır örneklerinde ise 18. ve 19. yüzyıl taşlarında yoğun bordür süslemeleri dikkat çekicidir; epigrafik içerikte Hurmal'da sosyal statü, tarikat aidiyeti ve unvan vurgusu ayrıntılıyken, Mardin ve Batman örneklerinde bu bilgiler kısa tutulur ve çoğu zaman görsel sembollerle desteklenir. Tüm bu karşılaştırmalar, Hurmal mezar taşlarının yalnızca bir defin objesi değil, aynı zamanda toplumun kolektif hafızası, dini ve kültürel kodlarının da birer yansıması olduğunu; Osmanlı taşra sanatında işlevsellik ve dua odaklı sadelik anlayışının güçlü bir örneğini oluşturduğunu göstermektedir.

Fotoğraf No: 21. Mardin

Saraçoğlu Mezarlığı

Fotoğraf No: 22. Baykan ilçesi,

Adakale Köyü Mezarlık Alanı

Fotoğraf No: 23. İç Kale

Eski Aşağı Mahalle Mezarlığı

6. Sonuç

Hurmal ilçesi ve çevresindeki Osmanlı dönemi mezar taşları, yalnızca bir defin geleneğinin parçası değil, aynı zamanda bölgenin tarihî ve kültürel belleğini yansıtan çok katmanlı birer belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu taşlar; sanat tarihi, epigrafi, sosyal yapı ve dinî aidiyetler açısından detaylıca incelendiğinde, pek çok önemli çıkarım sunmaktadır. Hurmal mezar taşlarında dikkat çeken en belirgin özellik sadelik ve yazı merkezli bir üslup olmasıdır. Burada taş ustaları, süslemeden ziyade hat sanatını ve yazının ruhunu ön plana çıkarmışlardır. Celi sülüs, nesih ve nestâlik gibi hat türleri titizlikle işlenmiş, metinler anlaşılır ve düzenli bir biçimde taş a aktarılmıştır. Kitabelerde, vefat edenin kimliği, unvanı, baba adı ve sosyal statüsü ayrıntılı biçimde yazılmış; ayrıca dua, övgü ve bazen de ölüm nedeni ya da toplumsal olaylara (ör. veba salgını) atıflar yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında, Hurmal'daki mezar taşları, dönemin sosyal ve aile yapısını, toplumsal hiyerarşisini, dini ve tarikat bağlantılarını da belgelendiren bir işlev görmüştür. Hurmal'daki mezar taşlarında Farsça ve Arapçanın yan yana veya bir arada kullanılması, bölgenin çok dilli ve çok kültürlü yapısını açıkça göstermektedir. Farsça beyitler ve dualar, bu taşlara yalnızca estetik değil, aynı zamanda edebi bir derinlik de kazandırmıştır. Bu özellik, Hurmal'ı Anadolu'daki çağdaş Osmanlı mezar taşlarından farklılaştıran önemli bir unsurdur. Özellikle Baba Naus ve Şeyh Süleyman mezarlıklarında, bölgenin dini önderlerine ait mezar taşlarında, uzun ve süslü dualar, tarikat vurguları ve övgü ifadeleri yer alır; bu da mezar taşı sanatının toplumsal ve manevi fonksiyonunu pekiştirir. Motif kullanımı bakımından Hurmal mezar taşları, sade ve soyut bir yaklaşım

²⁴ Ahmet Bodakçı, *Mardin Merkezde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 219.

²⁵ Mehmet Mutlu, *Siirt Mezar Taşları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2006), 150.

²⁶ Hatice Balta, *Hasankeyf'teki Türk İslam Dönemi Mezar Taşları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2017), 201.

sunmaktadır. İnce bordürler, rûmî ve stilize bitkisel motifler, sekiz yapraklı rozet gibi geometrik süslemeler kullanılmış; ancak figüratif ve sembolik (kavuk, fes, silah vb.) motiflere neredeyse hiç yer verilmemiştir. Bu yönüyle Hurmal mezar taşları, Osmanlı merkezlerinden farklı olarak, daha sade, fonksiyonel ve dua odaklı bir estetik anlayış sergiler. Mezar taşlarında toplumsal olaylara ve dönemin yaşam biçimine dair önemli detaylar yer almaktadır. Veba gibi salgın hastalıklar, savaşlar, önde gelen ailelerin toplumsal pozisyonu, dini tarikatlara mensubiyet gibi bilgiler, yalnızca ölen kişinin değil, bütün bir dönemin toplumsal tarihine ışık tutar niteliktedir. Bütün bu unsurlar değerlendirildiğinde, Hurmal'daki Osmanlı dönemi mezar taşlarının hem yerel özellikleri hem de Osmanlı mezar taşı geleneğiyle olan benzerlikleri sayesinde, çok katmanlı bir kültürel miras olarak korunması ve bilimsel olarak belgelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu taşlar, yalnızca kişisel hatıraları değil, aynı zamanda dönemin inanç, sanat, dil ve toplumsal yapısını geleceğe aktaran taşlaşmış bir arşiv niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak, Hurmal'daki mezar taşları; yerel sanat anlayışını, toplumsal kimlikleri, çok dilli ve çok kültürlü yapıyı ve Osmanlı'nın sınır bölgelerinde taş işçiliğinin aldığı özgün biçimi en somut şekilde belgeleyen unsurlardır. Hem bölgenin hem de Osmanlı coğrafyasının kültürel hafızasında eşsiz ve vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Abdurakip Yusuf, *Hudud Kurdistan el-Janubiyya tarihiye ve coğrafiye*, Süleymaniye: Şivan Yayınevi, 2005.
- Abdurrezak Muhammed Abdurrahman, *Serbûrdiyekî Hewraman û Serdanîyekî Tewîle*, Tahran: 2005.
- Balta, Hatice. Hasankeyf'teki Türk İslam Dönemi Mezar Taşları. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bodakçı, Ahmet. Mardin Merkezde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Cemal Baban, *Usul esmâ' el-mudun ve el-mawâqî'el-'Irâqîyya*, Bağdat: Şia Kitap Yayınevi, 1986.
- Cevad Mecid, Rizgar, (2023), *Şwenewarakanî Navçey Sengaû û Gorakanî Gundî Camrez*, Süleymaniye: Süleymaniye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Derviş Yusuf Hasan, *El-Asira El-Şahrazûriyya ve Davruhâ El-Siyâsî ve El-Hadarî (H.489-630)*, Erbil: Selahaddin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Dildaş, Mustafa. Tûle Anberî Mezû û Xurmalê Emrîwe, *Halk Dergisi*, 74, (Temmuz 2003).
- Emin Hacı Zalami & Aras Refik Muhammed, *Hewraman: Nasnamey Kultûrî Gundekanî*, Süleymaniye: Sima Yayınevi, 2021.
- Eroğlu, Ömer. *Batı Anadolu'daki (Ege Bölgesi) Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Hakîm Mela Salih, *Helebce le Amîzî Mezûda*, Süleymaniye: Yekem Yayınevi, 2011.
- Hocaoğlu, Zeyneb. *Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Haziresindeki Mezar Taşları*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Hüsameddin Ali Galip Neqşbendî, *Şarezûr û Luristanî Bakur le Sedekanî Naverast*, Süleymaniye: Şehrizar Yayınevi, 2008.

- Kemal Nuri Maruf, *Hendêk Şwenewarî Derînê Ber le Mezû û Mezûwey Kurdistan*, Süleymaniye: Kültür Yayınevi, 2010.
- Mutlu, Mehmet. Siirt Mezar Taşları (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2006.
- Mesture Mahşeref Erdelanî, *Erdelan Tarihi: Erdelan Kürt Mirliği Tarihi (1169-1867)*. çev. Cafer Açar. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2020.
- Molla Abdülkerim Müderris, *Benemaley Zanîyaran*, Tahran: Kani Yayınevi, 1970.
- Süleymaniye Belediyesi, *Hurmal Turizm Rehberi*, Süleymaniye: Belediye Yayınevi, 2004.
- Süleymaniye yılığı, *Hurmal*, Süleymaniye: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 2001.
- Şivan Muhammed Sabır, *Penah-ye Farhangî-ye Asar-e Bastanî-ye Dovrân-e İslami-ye Xurmal (Kurdistan-ı Iraq)*, Tahran: Tahran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Taha Fuat Safer Bakır, *el-Murşid ila Mawatin el-Âsâr ve el-Hadâra, (el-Rihla el-Sadisa Baghdad-Halabja)*, Bağdat: Halk Sanatları ve Halk Kültürleri Yayınevi, 1966.
- Zalami, İbrahim Hacı. *Xurmalê lêkolîneweyekî sosyo-antropolojîkî*, Süleymaniye: Kültür Yayınevi, 2008.